

УДК 591.5+599.426

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРУ РЕАБІЛІТАЦІЇ КАЖАНІВ ПРИ КИЇВСЬКОМУ ЗООПАРКУ В 1999–2009 РОКАХ

Анна Голенко

Інститут зоології імені І. Шмальгаузена НАН України (м. Київ, Україна)

Адреса для зв'язку: А. Голенко; Інститут зоології ім. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Богдана Хмельницького 15, Київ-30, 01030, Україна; e-mail: annsgol@gmail.com

The work of the Centre for bat rehabilitation in Kyiv Zoo in 1999–2010. — Golenko A. — During 1999–2009, the Center for bat rehabilitation worked on the basis of Kyiv Zoo. The centre conducted the physical rehabilitation of injured bats and study of species of the local fauna. In addition, the Center introduced educational programs. This article provides a brief overview of the Center's activities and presents the situation in which the organization has appeared recently.

Key words: Centre for Bat Rehabilitation, synanthropic species, fauna conservation, Kyiv Zoo.

Вступ

У лютому 1995 року Українське теріологічне товариство НАН України (УТТ) започаткувало Український хіроптерологічний центр, УХЦ (Загороднюк та ін., 1998), який до 1998 року (фактично до публікації збірки наукових праць «Ніч кажанів в Україні '98»), започаткував і розвинув 10 ініціатив, у тому числі, починаючи з Теріологічної школи 1997 р. (Тернопілля), акцію «Ніч кажанів в Україні». З того часу увага до питань дослідження і охорони кажанів стала постійною, і у 2000 р. Рада УТТ затвердила Положення про Український центр охорони кажанів (УЦОК, нова назва для УХЦ), згідно з яким однією з 7 ключових задач діяльності УЦОК відмічено «поширення та популяризація знань про кажанів» (Загороднюк, 2001б).

В рамках цієї активності восени 1999 р. було започатковано «Центр реабілітації кажанів» (ЦРК, в подальшому — Київський центр реабілітації рукокрилих (КЦРР)), який почав діяти на базі Київського зоопарку. Ініціаторами його створення виступили В. Тищенко, В. Негода та Л. Годлевська. Вперше робота Центру висвітлена в першому випуску теріологічного бюлетеня *Novitates Theriologicae* (Годлевська, 2000), і вже навесні 2000 року актив Центру звітував про свої перші успіхи на круглому столі «Ніч кажанів» в рамках роботи 8-ї Теріологічної школи (Луганський природний заповідник), що висвітлено у звіті про цей семінар (Загороднюк, 2001 а).

Діяльність Центру була підтримана керівництвом УТТ, Інституту зоології НАН України та дирекцією Київського зоопарку, що дозволило залучати до роботи фахівців та додаткові ресурси. На жаль, з початком каденції нинішнього директора Зоопарку функціонування КЦРР стало фактично неможливим, організація потребує нової матеріальної бази.

Київський центр реабілітації рукокрилих (КЦРР)

КЦРР, або Центр реабілітації кажанів, засновано восени 1999 р. як підрозділ Українського центру охорони кажанів (УЦОК, УСЕВА) на базі Київського зоопарку. Тварини, що опинялися на межі загибелі (невчасно припиняли зимівлю або були травмовані), потрапляли до Центру, переважно завдяки участі небайдужих громадян. Більшість особин зібрано на території м. Києва, але декілька надійшло з інших міст та природних територій України.

Крім реалізації основної мети — забезпечення належної зимівлі і подальшого повернення особин у природне середовище, чи довготривалого утримування скалічених тварин, — діяльність Центру реабілітації надала додаткові унікальні джерела інформації про стан популяцій окремих видів, особливості їх річного циклу життєдіяльності, а також деталі поведінки цих тварин. За рахунок тривалого утримування особин виникла можливість дослідження біології та поведінки видів, проведення спеціальних експериментів та відпрацювання чіткої методики утримування, розмноження та реінтродукції рукокрилих (Тищенко, Негода, 2001). Додатковим напрямком діяльності КЦРР від самого початку роботи стало просвітництво, що полягало у проведенні масових заходів у Зоопарку («Ніч кажанів в Україні» тощо), друці листівок та календарів, розміщенні інформації в Інтернеті, підготовці наукових праць членами Малої академії наук тощо.

Робота з тваринами

З моменту початку роботи Центру у ньому утримували 12 видів рукокрилих, у тому числі три види зі списку Червоної книги України 1999 р. Відповідно до обставин, за яких кажани надходили до Центру, переважну більшість у колекції завжди становили синантропні види. Найчастіше Центр мав справу з кажаном пізнім (*Eptesicus serotinus*) — сумарно через Центр пройшло близько 100 тварин цього виду.

На базі лабораторії проводили експерименти з лікування, підгодовування, розміщення та зимування різних представників хіроптерофауни України. Протягом двох років тривало детальне вивчення поведінки особин кожана пізнього в умовах довготривалого утримування дрібними групами. Було встановлено, як змінюється інтенсивність живлення тварин різної статі протягом року, які чинники є вирішальними для швидкості витрати запасів енергії у зимовий період, як саме визначаються та реалізуються стосунки між особинами одного або різних видів і чим ці стосунки зумовлені. Крім того, у лабораторії КЦРР народилися та були успішно виховані самками дитинчата нетопира середземноморського (*Pipistrellus kuhlii*) та кажана пізнього (*Eptesicus serotinus*). За результатами багаторічних спостережень було захищено декілька студентських робіт, дипломні роботи бакалавра, а згодом — магістра автора, деякі відомості увійшли до дисертаційної роботи В. М. Тищенка (2006). Отримана інформація лягла в основу багатьох публікацій (Голенко, Тищенко, 2007; Голенко та ін., 2006, 2007 а–б, 2008, Golenko, 2007; Голенко, Дзевєрин, 2007; тощо).

Статус організації та умови її функціонування

Від моменту заснування і до 2008 р. Центр реабілітації функціонував на громадських засадах. Основу колективу складали спеціалісти та студенти, які приймали безпосередню участь у врятуванні та подальшому вивченні тварин. Зоопарк забезпечував Центр лабораторією, деяким обладнанням та кормовими комахами.

Інформацію про Центр на його співробітників поширювали переважно за допомогою листівок та зазначених вище акцій. У 2009 р. на сайті Українського центру охорони кажанів (УЦОК). Завдяки спільній роботі О. Годлевської, В. Тищенка та А. Голенко, з'явилася окрема сторінка Центру реабілітації кажанів про Центр (Центр ..., 2009). Інформація про співробітників, їх контактні телефони та електронні адреси стали загальнодоступними. Варто відзначити, що з відкриттям цієї веб-сторінки кількість звернень громадян, що бажали врятувати знайдених ними тварин, значно зросла.

У 2008–2009 рр., з початком діяльності нового директора зоопарку С. Берзіної, ситуація змінилася. Було створено Відділ, а згодом Сектор наукових досліджень, і у його рамках — Центр реабілітації кажанів, для якого було відведено окремі робочі одиниці та загальну для Зоологічної частини зоопарку документацію. Обов'язки куратора Центру у цей час виконував В. Тищенко, ставку лаборанта було відведено Г. Хохловій. Працюючи спеціалістом-зоологом відділу Акватераріум, наукову роботу з кажанами вела автор цього тексту.

Втім, вже у 2009 році сталися неочікувані перебудови. Відділ наукових досліджень та весь штат його працівників було скасовано наказом директора. Щодо започаткованої серії експериментів з вивчення поведінки та деяких фізіологічних аспектів кожана, нами було отримано відмову з усним поясненням, що наукова робота не є важливою для зоопарку та не виправдовує будь-яких зусиль та коштів. Так було призупинено на невизначений термін дисертаційну роботу автора даного матеріалу.

Ще більш руйнівною зміною стала фактична заборона для колишніх співробітників Центру приймати участь у забезпеченні його роботи, і навіть перебувати у лабораторії, а також відмова адміністрації отримувати тварин від громадян, що приносили кажанів до Зоопарку. Так було втрачено можливість працювати з особинами, яких ми утримували протягом багатьох років (такі тварини мали безумовно більшу наукову цінність, порівняно зі щойно отриманими з природних помешкань) та будь-які шанси для врятування ушкоджених кажанів у колишній лабораторії КЦРР. Кажани, що залишилися у колекції Зоопарку, були передані до Відділу дрібних хижих тварин.

Сучасний стан проблеми

Не зважаючи на ситуацію, що склалася, реабілітацію рукокрилих у Києві продовжували. Наразі Центр існує як група спеціалістів, що приймають у громадян тварин, які потребують допомоги, і власноруч забезпечують необхідні для їх врятування умови. Тривають телефонні консультації та електронна переписка із небайдужими, а також контакти з закордонними спеціалістами. Втім, за таких умов наукова діяльність виявляється практично неможливою, виконання започаткованої автором дисертаційної роботи призупинено на невизначений термін. Одним з першочергових завдань залишається пошук бази для заснування нової лабораторії з утримання та вивчення рукокрилих.

Тварини, що на даний момент залишилися у колекції Зоопарку (декілька особин загинули або були повернені у природне середовище без попередньої адаптації), перебувають під наглядом співробітника Зоопарку та Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України Є. Улюри. Визначним фактом стало народження навесні 2010 р. дитинча у самки *Eptesicus serotinus*, що прожила у Центрі декілька років. Маля успішно вигодоване матір'ю, досягло розмірів дорослої особини та випущене на території Зоопарку. Цей випадок беззаперечно підтвердив можливість розведення цих тварин у штучних умовах.

Таким чином, є всі підстави для сподівань на те, що багаторічну роботу з врятування кажанів та вивчення рукокрилих України в умовах штучного утримання буде продовжено не тільки на колишньому, а й на більш високому рівні. Від імені колективу КЦРР я хочу закликати до співпраці усіх, хто вважає таку діяльність потрібною та бажає взяти у ній участь.

Подяка

Автор вдячний І. Загороднюку за редагування рукопису та підготовку довідки про перші етапи формування УЦОК та КЦРР, які покладено в основу вступної частини.

Література

- Годлевська Л. Бюлетень № 1 Українського центру охорони кажанів // Теріологія в Україні 2000: крок у нове століття / За ред. І. Загороднюка. — Київ, 2000. — С. 7–8. — (Novitates Theriologicae; Pars 1).
- Голенко А. С., Дзевєрин І. І. Динаміка маси тіла та двигательної активності позднего кожана (*Eptesicus serotinus*) в період слячки в лабораторних умовах // Plecotus et al. — 2007. — № 10. — С. 14–20.
- Голенко А. С., Тищенко В. М. Досвід утримання кажана пізнього (*Eptesicus serotinus*) у Київському реабілітаційному центрі // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції з утримання, годівлі та лікування диких тварин. — Київ : Київський зоопарк, 2007. — С. 114–118.
- Голенко А. С., М'якушко С. А., Тищенко В. М. Зміна маси тіла пізнього кажана протягом гібернації в лабораторних умовах та динаміка інтенсивності живлення виду протягом року // Молодь та поступ в біології :

- Матеріали II Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів. — Львів : Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка, 2006. — С. 245–246.
- Голенко А. С., Дзевєрін І. І., М'якушко С. А. Аспекти життєдіяльності кажана пізнього (*Eptesicus serotinus*) у лабораторних умовах протягом року // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія Біологія. — 2007 а. — № 49–50. — С. 22–25.
- Голенко А. С., Дзевєрін І. І., Тищенко В. М. Основні закономірності передчасного припинення сплячки для пізнього кажана (*Eptesicus serotinus*) // Молодь та поступ в біології: Матеріали III Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів. — Львів : Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка, 2007 б. — С. 271–272.
- Голенко А., Тищенко В., М'якушко С. До методики збереження кажанів *ex situ* (на прикладі *Eptesicus serotinus* в Київському зоопарку // Раритетна теріофауна та її охорона / За ред. І. Загороднюка. — Луганськ, 2008. — С. 37–43. — (Праці Теріологічної школи; Вип. 9).
- Загороднюк І., Покин'череда В., Домашлінець В. Діяльність та інформаційні матеріали Українського хіроптерологічного центру // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 16–23. — (Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Загороднюк І. Хіроптерологічні дослідження та «Ніч кажанів 2001» в Україні // Ссавці відкритих просторів / За ред. І. Загороднюка. — Київ: Укр. теріол. тов-во НАНУ, 2001 а. — С. 15–16. — (Novitates Theriologicae; Pars 5).
- Загороднюк І. Положення про Український центр охорони кажанів (УЦОК) // Ссавці відкритих просторів / За ред. І. Загороднюка. — Київ: Укр. теріол. тов-во НАНУ, 2001 б. — С. 78–79. — (Novitates Theriologicae; Pars 5).
- Тищенко В. М. Еколого-фауністична характеристика та лісівниче значення рукокрилих (Chiroptera) в умовах Західного Поділля : Дис. ... канд. біол. наук: 06.03.03. — Київ, 2006. — 249 с.
- Тищенко В. М., Негода В. В. Діяльність Центру реабілітації кажанів при Київському зоопарку // Актуальні питання вивчення та збереження біологічного різноманіття: Матеріали студентської наукової конференції. — Київ : Міжнародний Соломонів університет, 2001. — С. 37–39.
- Центр реабілітації кажанів // Український центр охорони кажанів (веб-сайт Українського теріологічного товариства НАН України). — 2009. — <http://kazhan.org.ua/ukr/reabil.htm>.
- Golenko A. The change of the body mass of *Eptesicus serotinus* individuals during the hibernation // Biodiversity. Ecology. Adaptation. Evolution: Materials of III International Young Scientists Conference. — Odesa : Mechnykov Odesa Nat. Univ., 2007. — P. 115.

Діяльність Центру реабілітації кажанів при Київському зоопарку в 1999–2009 роках. — Голенко А. — Протягом 1999–2009 років на базі Київського зоопарку працював Центр реабілітації кажанів. Центр здійснював фізичну реабілітацію потерпілих кажанів та вивчення видів місцевої фауни. Крім того, Центр запровадив освітні програми. Стаття містить короткий огляд діяльності Центру та описує ситуацію, в якій ця організація опинилася останнім часом.

Ключові слова: Центр реабілітації кажанів, синантропні види, охорона фауни, Київський зоопарк.